

Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet. 1

SAMLAREN

TIDSKRIFT FÖR SVENSK
LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

Ny följd. Årgång 1

1920

UPPSALA 1921

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

NÅGRA MOTIV I AMORINA

AV

OLLE HOLMBERG

Ett av de mest bekanta partierna i Almquists Amorina är skildringen av hovmarskalkinnan Ocrantz' orden. Den ingick i 1822 års inhyberade upplaga i de avdelningar, som kallats Tredje och Fjerde Tiden, och blev år 1839 vid bokens första publicering omtryckt med endast den skillnaden mot förut, att ordens direktris fick sitt namn ändrat till Olivelantz.

Om denna dam berättas det, att hon från det tomma och lysande hovlivet hade dragit sig tillbaka till sitt slott på landet för att där ägna sina krafter åt sitt köns förädling. På förslag av den kringdrivande Henrika-Amorina beslutar hon att stifta en orden för detta ändamål. Den skall ha sin verksamhetskrets i trakten av hennes egendom, dess uppgift skall vara att bekämpa den "usla sedeslöshet", vari det kvinnliga könet sjunkit, dess medel utdelandet av

Belöningar och Titlar, Band och Stjerner
Åt alla af vårt kön, som utmärkt kämpa
Mot tidens laster.¹

Ordens grader skola bli tre. Den lägsta kallas *La Diligence* och är avsedd för varje bondflicka i trakten, som utmärker sig genom sin flit.

¹ Citaten ur Amorina äro, där icke annat angives, hämtade från 1822 års tryck (Kungl. Bibliotekets exemplar).

Hon straxt i Graden intags, svära
 Hon vid en spinnrock skall en evig Flit, och bära
 Som Grad-decoration två nystan och en nål.

Den andra graden nämnes *La Chasteté*, och om den som däri intagits heter det:

Hon till Decoration skall på sitt hufvud föra
 En furstlig Kronas glans: i kronan synas böra
 Så många Taggar jemnt, som plumpa älskare
 Hon med sin skarpa blick har vetat afslag ge.

Den tredje graden omfattar *Les Protectrices*, senare även kallade "Protectrices du Sexe", och beskrives av hovmarskalkinnan så:

Den Graden är för mig
 Och några andra få, som ifrån villans stig
 Till eftertankans lugn och ädla känslor hunnit.

Noga räknat är det emellertid endast denna grad, som verkligen kan sägas fylla anspråken på en orden, eftersom de föregående graderna utan någon organisation omfatta alla dem, som av *Les Protectrices* blivit dekorerade för flit och dygd. I den senare beskrivningen av ordens verksamhet upprätthålles också en tydlig skillnad mellan ordensmedlemmarna i egentlig mening, beskyddarinnorna, och alla de bondflickor, som deras protegerande och belönande verksamhet gäller.

Lysander har i sin Almquist-monografi (s. 310) trott sig veta, att Almquist med hovmarskalkinnan Ocrantz' orden åsyftat en år 1816 på Hellefors' järn- och silverbruk i Västmanland av fröken Magdalena Charlotta Heijkensköld stiftad s. k. fruntimmersförening av ett under 1800-talets senare lopp mycket vanligt slag. Stiftarrinnan var en då 35-årig dotter av Hellefors' ägare, bergsrådet Detlof Heijkensköld, och även han synes ha varit intresserad av sällskapets verksamhet. Dess mest originella drag var, att det inom Hellefors' församling sökte införa en speciell kvinnlig dräkt, som på en gång skulle vara praktisk, vacker och billig. Bärarin-

norna skulle själva förfärdiga den med undantag av ett silverspänne, som skänktes dem från bruket; vid anordningen var emellertid i föreningens stadgar det villkoret fäst, att dräkten icke finge bäras av sådana fästmör, som gjort sig oförtjänta av hedern att prydas med krona och krans.¹ Ehuru Almquist icke upptagit detta karakteristiska drag i sin ordensskildring, är det möjligt, att han haft denna Fruntimmersförening i tankarna, då han låtit hovmarskalkinnan Ocrantz dra sig tillbaka från huvudstadens vimmel för att verka för dygdens utbredande på landsbygden. Säkert är i varje fall, såsom Lamm i sina Studier i Almquists ungdomsdiktning² och Böök i sin uppsats om Amorina och Manhemsförbundet³ med flera exempel styrkt, att Almquist på åtskilliga ställen i detta sammanhang haft en satirisk baktanke på Manhemsförbundet; särskilt tydligt blir detta, då Almquist (Am. III: 2) låter hovmarskalkinnan förklara ordens syfte vara det att ånyo sprida "Chevalleriets glans" över tiden; samma uppgift förelåg nämligen Manhemsförbundet, enligt Almquists "Handlingar" till upplysning i dess historia (se t. ex. s. 38, 72). Gradindelningen och ordensdekorationerna i hovmarskalkinnans stiftelse ge också ett visst intryck av de liknande i Manhemsförbundet.

Den förnämsta inspirationskällan för Almquists satir torde emellertid vara att söka på annat håll, och då saken sålunda tidigare varit föremål för diskussion, må den här något närmare behandlas. Frågans detaljerade undersökning har ju i sig själv föga mer än kuriositetsintresse; dess besvarande kan emellertid också bidra att ge en viss belysning av Almquists orientering i sin samtids svenska vitterhet under de år, han arbetade på det bisarra och gåtfulla verk, som är Amorina.

Samma år, som Amorina första gången trycktes, publicerade nämligen en av Almquists förtrogna stockholmsvänner ett satiriskt skådespel, som så mycket liknar den här behandlade episoden i

¹ Se *Historiskt-Geografiskt och Statistiskt Lexikon öfver Sverige*, artikeln Hellefors. Jfr även den av Lysander angivna källan, P. G. BERG, *Svenska ordnar, sällskaper och föreningar*, s. 64.

² *Samlaren* 1915, s. 168.

³ *Essayer och kritiker 1915—1916*, s. 145 ff.

Amorina, att de båda författarna måste antas inte endast ha haft samma verklighetsintryck att bygga på, utan också ha varit direkt beroende av varandra. Det var C. F. Dahlgrens "Rosenfesten. Ett Phantaspel i Tre Akter", tryckt i sommarhäftet 1822 av Opoetisk Calender för Poetiskt Folk.

Rosenfesten är på det hela taget ett uppkok på A Midsummer Night's Dream och Sanct Hansaften-Spil med starka inslag av Bellman i detaljerna. Vad Dahlgren åsyftade att stinga med satiren gjorde han ingen hemlighet av, och det har heller inte varit fördolt för eftervärlden¹: det var ett av en i Stockholm bosatt fransman vid namn Louis Paban d. ä. framlagt och ivrigt förordat förslag om att på den svenska landsbygden införa en motsvarighet till en på ett ställe i Frankrike årligen förekommande folkfest till dygdens pris, den s. k. Fête de la Rose, som gick ut på att med en rosenkrans offentligen hedra den blygsammaste och flitigaste flickan i en trakt. Någon orden är det i detta sammanhang inte tal om, ehuru dygdedekorationerna såväl enligt Pabans förslag som i Dahlgrens lustspel utdelas av ett konsilium av honoratiores i socknen, men detaljer visa, att Almquist fått sin ordensidé genom att, antingen avsiktligt eller av bristande kännedom om förhållandena, sammanmälta Pabans i sedeförbättrande syfte framlagda förslag till den s. k. Rosenfesten med en likaledes av honom bildad välgörande förening eller orden, den i början av år 1816 stadfästa De nödlidandes vänner.

Louis Paban gjorde sig känd i det nya fosterland, där han efter franska revolutionens stormar hade hamnat, inte endast genom sitt dygdesvärmeri och sina filantropiska företag utan också som föreståndare för en guterad fransk språkpension för unga flickor ur stockholms societeten och inte minst för alla de broschyrer och böcker, han utgav till sina planers främjande. För stiftandet av sitt stora välgörenhetssällskap redogjorde han i lätt beslöjade ordalag i en liten fransk roman, som utkom 1815 i Stockholm under titeln "Cygnius le riche et le pauvre Gaulois". Den sönderfaller i

¹ Se CARL FREDRIK DAHLGREN, *Samlade skrifter* I, Stockholm 1875, anmärkningarna.

två delar. Den förra skildrar en sjöresa, som författaren säger sig ha företagit från Marseille, sin födelsestad, till Neapel i sällskap med en engelsk lord N. och en fransk dam "la célèbre Corinne". Paban anger visserligen inte direkt, att dessa skola föreställa lord Nelson och madame de Staël, men det är uppenbarligen hans mening. Den senare delen utgör en fransk översättning av ett gammalt latinskt manuskript, som det illustra sällskapet funnit i Sici-liens jord, och vilket berättar om, huru en fattig galler efter en blodig revolution i sitt fädernesland under Brennus' tid o. 300 år f. Kr. slår sig ner i Rom och där beslutar att söka göra sig nyttig dels genom att undervisa unga romarinnor i galliska språket, dels genom att bilda en stor filantropisk orden, där människor av alla stånd och åldrar skola kunna samlas utan annat syfte än det att göra gott. Den rike Cygnius är en mäktig plebej, som med mer än lovlig kyla ställer sig i vägen för den fattige gallerns varm-hjärtade planer till mänsklighetens välfärd.

Oaktat den sålunda biktade motgången fortsatte Paban sitt arbete, och samma år som romanen om *Le riche Cygnius*, 1815, utgav han en broschyr med en detaljerad redogörelse för sina planer. Den hade titeln "Till mina ordensbröder, i fall jag hade några; eller välment förslag till en öm fattigvård" och innehåller först och främst ett tal, som Paban tänker sig hålla vid ordens stiftande, därefter ett stadgeförslag. Genom denna broschyr fick emellertid Paban verkligen till stånd ett konstituerande sammanträde av de för saken intresserade och kunde samma år utge sin broschyr utvidgad och under en förändrad titel: "Den lidande mänsklighetens vänners samfund, eller förslag till en öm fattigvård".

För Almquists *Amorina* har denna lilla skrift ett direkt intresse därigenom, att den på ett ställe i boken otvetydigt åsyftas. Det måste nämligen vara på detta samtidigt med sällskapets stiftande utgivna program som Almquist har tänkt, då han vid en "soupé hos Krigs-Rådet Anfelt" låter en hovpredikant på tal om "den Institution, som nu väcker så mycket uppseende bland alla menniskoälskande" förklara: "En årsberättelse öfver Ordens fram-

gång har redan (nemligen vid begynnelsen af första årgången — innehållande Ordensreglorna och en beskrifning på första upphofvet) blifvit hit insänd¹.“ Denna redogörelse för skriftens innehåll och för dess publiceringstid motsvaras nämligen fullständigt av Pabans broschyr. Hovmarskalkinnans ord om “Planer till mensklighetens sällhet“ (Am. III: 1) överensstämma med Pabans förslag att ge orden namnet “Den lidande mensklighetens vänners samfund“. Liksom de almquistiska ordensmedlemmarna utmärkas genom “dekorationer“, föreslog Paban i sin första broschyr (Till mina ordensbröder, s. 14) sådana för medlemmarna av sitt samfund. I Almquists orden håller Henrika såsom dess förslagsställerska ett tal på ordens första “Stordag“. Pabans stadgeförslag använder samma ord i bestämmelsen, att “en pligt för den Ordförande i Samfundet blifver, att, på Samfundets Stordag, hålla ett Christligt, ömt, uppbyggligt och till välgörenheten uppmuntrande tal“ (a. skr. s. 13). Almquists orden, som i början endast avser att uppmuntra dygden, ombildas längre fram i Amorina till ett rent välgörenhetssällskap, framför allt ägnat åt *pauvres honteux* (Am. IV: 3); med dessa, samt med änkor och föräldralösa, skulle också enligt Pabans tanke hans orden i första rummet komma att sysselsätta sig (a. skr. s. 13).

Pabans orden av “mensklighetens vänner“, eller, som den efter sitt stiftande kom att kalla sig, samfundet De nödlidandes vänner, var emellertid, då Amorina skolat utkomma, redan några år gammal och hade f. ö. då förvärvat sig en stark ställning. (Bl. a. understöddes den av Pabans landsman på den svenska kungatronen, som den franske språkmästaren ägnade en oförtruten hyllning.) Mera aktuella och mera inbjudande till förlöjligande voro emellertid Louis Pabans pompösa förslag till dygdens befrämjande, dem Dahlgren tog fasta på i “Rosenfesten“, och dem den stockholmska allmänheten helt säkert skulle ha igenkänt också i Amorina, om boken fått komma ut i sin ursprungliga upplaga. Hovmarskalkinnans orden hade ju nämligen ursprungligen inte ett filantropiskt, utan ett sedeförbättrande syfte, nämligen det att genom högtidligt utdelade

¹ Så i 1839 års upplaga, s. 144. 1822 saknas senare hälften av parentesens, efter tankstreck.

dekorationer uppamma dygden hos de unga flickorna i trakten kring hennes slott. Det var för planer av liknande art, som också Paban i främsta rummet gjorde sig känd och satiriserad.

Pabans första skrift i detta ämne utkom redan 1808 under titeln "La Rosière de Stockholm, ou la fête de la rose, imitée de celle de Salency et dédiée aux cœurs sensibles". Den börjar med att skildra, huru i en ort vid namn Salency i det franska landskapet Picardie varje sommar sedan 1200-talet firats en fest, varvid den flicka i trakten, som genom allmän omröstning blivit förklarad för den dygdigaste och duktigaste, högtidligen i närvaro av platsens överhetspersoner bekrönes med en rosenkrans och andra dekorationer och får titeln La Rosière de Salency. Samma fest hade nu Paban infört i sitt språkinstitut för unga flickor i Stockholm, och han beskriver utförligt det ceremoniell han följer. Festen äger rum i närvaro av alla eleverna och deras föräldrar, med tal, uppläsning av bl. a. en pjäs av madame de Genlis med titeln La Rosière de Salency, högtidligt dekorerande av de två dygdigaste av de unga flickorna och slutligen utmarsch ur festsalen i procession och efter musik.

I hovmarskalkinnan Ocrantz' orden går det till på ungefär samma sätt, med uppförande av pjäser på franska (Am. III: 2), tal, dekorationer och processioner (III: 5), och möjligen har Almqvist tagit del även av denna lilla skrift.

Ett allmännare uppseende väckte emellertid Paban, då han ville utsträcka Rosenfestens giltighet från sitt institut till hela Sverige. Det skedde i en år 1818 utgiven skrift, "La vertu couronnée, ou moyen infaillible pour encourager les jeunes filles à la sagesse", översatt på svenska s. å. under titeln "Förslag till en Folk-Fest på Landtbygden". Paban skildrar där i entusiastiska ordalag upphöjdheten och fördelen av den franska Rosenfest, han vill införa i Sverige, och i några till den svenske ärkebiskopen riktade slutord utropar han: "Det finnes således ännu ett ställe på jorden, hvarest en törnroskrans anses som den ärofullaste och mest smickrande belöning, som man kan erbjuda åt dygden. Ni kan ej tro, min Herre, huru denna inrättning i Salency uppväcker täflan i dygd

och seder. Alla köpingens innevånare äro fredliga, dygdiga, måttliga och arbetsamma. Man försäkrar att det ej ges ett enda exempel på ett brott begånget i Salency af en infödd innevånare, ej en gång på en aldrig så litet vanhedrande handling; ännu mindre på någon svaghet hos könet, medan alla bönder i omliggande orter äro ohyfsade och lastfulle.“ I ljuset av dessa upplysningar te sig den förut nämnde hovpredikantens i Amorina lovord åt hovmarskalkinnan Ocrantz' orden inte så oväntade: "I nejden kring Hofmarskalkinnans slott har en undransvärd Flit vaknat i de ungas bröst. Linskötsel och Väfnader, som, efter Tabellverket sistledne år, ej steg öfver 50 R:dr för hela socknen, uppgår redan för dessa veckor till öfver 100. . . . Och i synnerhet med afseende på Religionen . . . hvilka skördar af dygd har icke denna Orden redan födt? . . . Förr måste man ofta gråta vid anblicken af sexton års flickor, som för andra gången stodo på pall. Men, tror Ni, . . . att när jag sist var derute i kyrkan —“.

Pabans förslag, riktat till "dygdiga och känslofulla sinnen", väckte så stort uppeende och så livlig diskussion i pressen, att förf. följande år, 1819, kunde utge en ny broschyr, under den hoppfulla och påminnande titeln "Månne den föreslagne Folk-Festen på Landtbygden, blifver i Sverige införd eller ej?", där han upptar alla erhållna kritiker till bemötande och ånyo verkar för sitt moraliska projekt. Samma år, d. 2 dec. 1819, skrevs det en välvillig artikel om hans förslag i Stockholms-Posten, och ännu det år Paban dog, 1823, ansåg han icke tiden förbi att göra en ny ansats mot de obotfärdiga, detta i en slags fransk läsebok med titeln "Marie et Julie".

Under de år, då Almquist arbetade på Amorina, stod således den dygdesamme fransmannens projekt i aktualitetens flor, och hade boken utkommit, då ämnat var, hade sannolikt lika litet hans som Dahlgrens satir blivt oförstådd, ehuru den hos Almquist blir mindre tydlig genom att också ha fått omfatta Pabans filantropiska ordenssällskap.

Dahlgrens Rosenfesten skildrar huvudsakligen själva den festliga högtidligheten och är således närmast att jämföra med "stordagen" hos Almquist, i Tredje Tidens 5:e tavl. I Amorina ut-

delas belöningarna av ordens stormästarinna i närvaro av de förnämna "protectrices du sexe" och alla de dygdiga bondflickorna i trakten, hos Dahlgren bäres rosenkransen på ett hyende av stormästaren i Innocence-Orden (den kända stockholmska sällskapsorden) och högtidligheten bevistas av såväl denna orden som ett liknande sällskap för nöjen och välgörenhet, Idka Dygden i Gävle, av en del andra kårer, flera överhetspersoner och en massa bondflickor. Ordföranden för Rosenfestens kommitterade inleder högtidligheten med ett tal:

I döttrar i vår Nord! den dagen redan strålar,
 Som i sitt klara sken skall ställa fram er dygd,
 Till ära för er sjelf och eder fosterbygd.
 Jag ser, hur purpur'ns brand de täcka kinder målar
 Med blygsamhetens färg: vid tanken häruppå,
 Jag ser ju oskulden der borta stå på tå,
 Vid åsyn af den lön, som tinningen skall sira
 Och i en blomsterkrans kring pannans hår sig vira.

Strofen ger, i versmått och ton, en anklang av fröken Angeliques inledningsalexandriner i hennes mors, hovmarskalkinnan Ocrantz', orden:

Sen denna sköna krets, der hvar och en är Vän
 Af blygsam Arbetsdrift, af Vett och vackra seder!
 — Ni goda! hvar och en jag manar hit af Eder,
 För att i Ordens namn och inför Dessas blick,
 Som vårdat edra fjät och danat Er till skick,
 Belönas: stigen fram — Se, Mödans äng nu grönskar,
 Decorationerne på Er jag fästa önskar.

De dygder, som uppmuntras i de båda syskoninstitutionerna, äro desamma. Hos Dahlgren sjunges det:

Lastens vän
 Ingen krans må hoppas:
 Endast den,
 Som i dygder knoppas,

Som i seder
 Visar heder
 Och i flit sin bana går,
 Segerlotten blygsamt får.

Häckla lin,
 Spinna, sy och märka,

— — — —
 Se deri
 Edra pligters lära.

Det är de två graderna hos Almquist: La Diligence, vilken skall omfatta

hvar Flicka, som vi se
 Med spånad natt och dag, och söm och väfnad ge
 Godt hopp för sig,

och La Chasteté:

Hvar Flicka der tas in, som kufvat sitt begär,
 Som blott med själens lust, med hjertats ljufva tjusning
 Tillhöra vill en vän, fri från all sinnes-rusning;
 Och om hon något vill, dock tyglar det hon vill,
 Med sedigt skick, så att det icke als syns till.

För övrigt är att märka, att ceremoniellet hos både Almquist och Dahlgren försiggår, för tydlighetens skull, under ett överflöd av franska fraser. Alla ordenstermerna hos Almquist äro franska, hos Dahlgren få ordföranden och den prisbelönta flickan t. o. m. hålla en hel dialog på Louis Pabans modersmål, och då Dygden själv uppträder som allegorisk person, konverserar hon så bra på detta tungomål, att en av åhörarna utbrister: "Åh, hon talar, som hon vore en infödd Fransyska."

Den väsentliga likheten mellan Dahlgrens och Almquists behandling av ämnet ligger emellertid däri, att båda ha vänt satiren på samma sätt. Hos den förre blir Rosenfesten ett fiasko därför, att varje flicka, som blir påtänkt till prisbelöning, befinnes ha någon otrevlig fläck på sitt rykte. Om den vackra Beata Ollonfeldt t. ex.

komma sådana saker i dagen, att en av de vid Rosenfesten assisterande barnmorskorna måste ingripa med ett försvarstal för henne: "Hon har råkat litet galet och fått en dotter, men det har skett caché och efter min tanke bör saken anses såsom caché och sålunda på intet sätt såsom någon kränkning af Dygden."

Hovmarskalkinnans företag råkar ut för ungefär samma malör, så att stiftarinnan måste helt och hållet ombilda sin orden. Av graden La Diligence gör hon i Fjerde Tidens 3:e tavla en förplägnadsanstalt för pauvres honteuses och La Chasteté, den andra Graden

Förbytes nu till ett Hôtel caché med femton
Till tjugu Cabinets, der tillflygt gifs för arma,
Hvars oskuld känslan öfverumplat, hvilka *skämmas*
Att visa Frukten af den Blomma, som de älska
Så högt.

Som orsakerna till den dygdiga ordens sammanstörtande anger hos Almquist en av les protectrices, friherrinnan Hedvig, följande:

Bondflickorna ha låtit Gossarne (så rygtet
Förmäler) röfva Ordensteknen bort. De hånfullt
Gjort spe af kronorna och nystanen. På grytor
På spjäll, på hönshus och på boskapshorn de hängt dem.
Tre vreda påbud har Stormästarinnan gifvit,
Men ålderstegna Gummor kommo hit och svarte
»Vi vilja bedja Gud och sy förutan fjäs.»

Det ligger en liten antydning av lantlig burlesk i dessa rader, och ehuru situationen icke utföres, skymtar man genom dem en litterär miljö av den art, däri Almquist skulle komma att skörda sina största lagrar som författare: den friska folkliga realismens. På andra ställen i Amorina träder emellertid denna motivkrets öppet i dagen som enstaka inslag av raskt och brokigt liv i den trånsjuka eller skurrila inramningen. Ett sådant är den scen i Tredje Tidens 11:e tavla, där herrskap och bondfolk kommit tillsammans vid stranden av Mälaren intill Sturehof för att fördriva sommardagen med dans och lek och för att vänta på att Amorina

skall komma dit. Det finns i den dåtida svenska litteraturen inte många motstycken till humöret och sakligheten i dessa folklivsbilder, men några av dessa motstycken lämnar just Dahlgrens här behandlade lustspel. Också där äro de lantligt burleska inslagen avsedda som en kontrast mot ordenssatirernas fransk-klassiskt färgade spiritualitet. Almquists notis om bondpojknarnas upproriska hån mot de förnäma damernas tillställningar utföres av Dahlgren till en hel drastisk scen. Just som den högtidliga rosenkröningen skall börja och de hopsamlade unga flickorna förberedelsevis undergå examination i dygdens och huslighetens teoretiska elementer, inrusar en massa bondpojkar på skådebanan, ställer till ett stort tumult och drar sina fästmör och systrar och alla deras medaspiranter på rosenkransen därifrån. På ett annat ställe i pjäsen är hela denna muntra skara samlad till en fest av samma art som den nyss nämnda hos Almquist — enda skillnaden är egentligen den att lokalen hos Dahlgren är Lovön i Mälaren, hos Almquist Björköen och den sörmländska stranden mitt emot. En av ynglingarna hos Dahlgren heter Jerker, och vid de festligheter, som skildras i 1:a akten av Rosenfesten, är det han, som är anföraren. "Gossar, kom med!" ropar han, "nu ska vi gå åt skogen och leta oss ut en dugtig midsommarsstång och kanka hem den. Snabba er nu, flickor, och plocka bra med rosor och lilconvaljebla'n." I 1839 års Amorina har bondpojknarnas ledare vid de av Almquist beskrivna upptågen i det gröna samma namn, och också 1822 (då personerna endast kallats Den förste, Den andre o. s. v.) är han lika danslysten och lika folkligt munvig som hos C. F. Dahlgren. "Jag vill och jag skall dansa", förklarar han. "Hm, det vore väl ock fan, jag har lejt fyra Spelmän, och får inte dansa."

Hos Almquist äro dessa första scener av hurtig realism i natur- och folkskildringen direkt förbundna med ett patriotiskt patos, och då man finner detsamma hos Dahlgren, är sambandet mellan de båda författarna tydligt: båda voro ledande män i Manhemsförbundet. Då folket begär under av Amorina svarar hon (i en strof som även Bök i anförda uppsats citerar):

Så säger Herren, — Du mitt Svea Folk,
 Gå hem nu snarligen i dina bylag
 Och hör min röst: Jag gaf dig jern, var stark;
 Jag gaf dig dalrik nejd, var kysk och skön;
 Jag gaf dig berg, var högsinnig och klar:
 Till tält-tak åt dig gaf jag stjernfrisk Himmel,
 Fördenskull fri och rolig sof! — Nu lyssna,
 Gör detta, du mitt Folk, ty det är offret,
 Det Undret är, som jag hos dig vill skåda.

Såvida man kan jämföra denna sköna strof med en harmlös bordvisa, påminner den onekligen rätt mycket om, vad en av de oundärliga barnmorskorna sjunger hos Dahlgren:

Bland alla land på denna jord
 Det bästa är Norden, vår Svenska Nord,
 Så rik på himlens háfvor.
 Der fins ej söderns öfverflöd,
 Men jern och karlar, malt och bröd,
 Och flickor se'n, Guds gáfvor.

Önskar man fullständiga förteckningen över de satiriska, realistiska eller ideella inslag i Dahlgrens lilla pjes, som också i Almqvists författarskap spela en roll, kan det anmärkas, att Dahlgren så tidigt som i detta "phantasispel" av 1822 haft företagsamheten att i litteraturen införa den sedermera genom "Det går an" berömda ångbåten Yngve Frey, som redan då uppehöll Mälartrafiken. I verkligheten understöddes den häri av ångbåten Uppsala, i Dahlgrens pjes därjämte av en tredje båt, som till minne av en av Louis Pabans ovan nämnda broschyrer fått namnet "La vertu couronnée".

Att finna några centralare likheter mellan Dahlgrens och Almqvists verk är naturligtvis dock ogörligt. Mellan den enes sorglösa komik och den andres elektriskt laddade ironi kunde det inte finnas någon verkligt rotfäst gemenskap, fråuset att det i Amorina fanns djupare och väsentligare partier, till vilka den gemytliga stockholmskommunistern saknat allt tillträde. Det är emellertid nästan otvivelaktigt, att de i de här påpekade fallen måste ha

stått i rapport med varandra, och det är inte alldeles givet, att det därvid varit den större diktaren, som varit den givande och den obetydligare, som tagit emot. Ehuru allting hos Dahlgren är tunnare och teateraktigare än hos Almquist, hade han i sin natur mer än denne av det harmlöst uppslupna från en lantfest kring en midsommarstång, och i hans pratsamma yra hittar man verkligen här och där några stoftkorn av naturbetagenheten från "Fjäriln vingad syns på Haga". Det är således möjligt, att då man ser ungefär samma scener av folklighet och glädje hos Dahlgren som hos Almquist, kan man anse dem genuinare hos den förre diktaren; detsamma gäller satiren mot Paban, som i Almquists svärmiskt sentimentala ungdomsverk inte ens faller sig helt naturlig eller är med full konsekvens genomförd. Hela det dramatiska bisarreriet i Amorina har f. ö. något av Dahlgrens manér att ställa allting på huvudet, den bjärta växlingen av romantiskt klingklang och grell parodi, där man ibland inte riktigt vet, vad som är det ena och vad det andra, har ett svagt släkttycke av författaren till Mollbergs Epistlar, och den ohejdade talförheten hos de komiska figurerna i Amorina kunde mer än en gång ha haft Nahum Bergströms alter ego till upphovsman; ja, medan alla de hithörande mer eller mindre meningslösa ordramsorna hos Almquist verkligen användas i parodiskt syfte, smälta de hos Dahlgren ofta nog samman med hans naturliga uttryckssätt.

Även i de mera upphöjt romantiska partierna i Amorina finner man emellertid vissa inslag av det dahlgrenska maneret. Första tavlan i boken ger i en dialog mellan några målare och jägare en typiskt romantisk naturbild, men dess färger ha långt mindre av Atterboms Blommor än av Dahlgrens Mollbergs epistlar. Morgonens solstrimor ha stigit upp ur "deras mjuka Vagga, de östra purpurnolnen", valthornen blåsa "secund åt Foglarnes prim", "kullarne höja sig såsom bröst af glädje" och tallarnes barr likna "styfva leder af bajonetter" — hela detta halvt antropomorfiserande bildergalleri skulle trots sin relativa behärskning inte sticka av i sistnämnda diktverk, och åtminstone en av liknelserna, den om "kullarnes bröst" förekommer där också. Lika oförtydbart dahl-

grenska äro humoristiska tirader sådana som denna av Rudman Falkenburg (Am. II: 4): "Ach den der Hjertungen, Prestungen, Flickungen: på dig vill jag tänka, du mina tankars silfverkälla: du ömma, du goda, du feminina Ting; du fylliga, finskinniga, aptitliga gestalt." En scen längre fram i Amorina (Andra Tidens 13:e tavla), som skildrar Henrikas tidiga morgonbad i Edsviken, verkar fullständigt som en kliché ur Dahlgrens "Skönhetslinjer tecknade på en klippa nära Brunnsvikens strand, vid åsynen af en englaskön, badande Flicka" (i Mollbergs epistlar).

Frånser man tills vidare, hur mycket av dessa likheter mellan Almquist och C. F. Dahlgren, som får betraktas som arv från gemensam förebild, så ha beröringspunkterna mellan de båda författarna sin förklaring i den liknande ställning de intogo i sitt lands litterära liv vid denna tid. Ingendera av dem hade en gnista av Tegnér's klassicism eller Geijers götiska pondus, men inte heller i den vittra miljö, de stodo närmast, fosforismens, kunde de någonsin helt växa in, och trots energiska försök från bäggedera, Dahlgren i sin ungdomslyrik, Almquist t. ex. i sina nyromantiska sagor, Guldfogel i Paradis och Rosaura, där han enligt kritikens förmenande framträdde som "en verkligen potentierad Atterbom",¹ finns det till slut alltid något, som skiljer dem från det nyromantiska högkvarteret i trängre mening. Tillsammans med Livijn, också han från början en nyromantisk epigon, konstituera sig i viss mån Almquist och Dahlgren till ett litterärt parti för sig i dessa års svenska vitterhet, då de gemensamt utgåvo Opoetisk Calender till skillnad från Atterboms Poetiska, men klarare än i Almquists bidrag till denna framträda i den samtidiga Amorina de drag, som förenade honom med de båda förnämsta av hans medredaktörer. Likheterna mellan Amorina och Dahlgrens skrifter, framför allt Rosenfesten, äro ovan visade, och vad Livijns förnämsta verk, Spader Dame, beträffar, har den kanske, vad Warburg delvis påpekat (Ill. sv. litt.-hist. III, s. 353), i hela sin oanalyzerbart blandade stämning mera intim likhet än någon annan svensk bok med det bisarra element i Amorina, som åtminstone för samtiden fram-

¹ *Argus* 1822, s. 320.

trädde som det synligaste draget i boken.¹ Det mått av skedvatten, som den dahlgrenska ironien behövt för att bli giftig, fanns hos Livijn liksom hos Almquist, och hos dem båda framträdde parodisten under en mask av sårad idealitet, som den godmodige Nahum Bergström inte hade någon motsvarighet till. Zachäus Schenander, hjälten i Spader Dame, är på en gång en förföljd och misskänd Henrika, en rå Johannes och en gemytligt pratsam doktor Libius. Skildringen av hans snöpliga färd till landskansliet, av hans med övermänsklig styrka utförda bravader mot vaktmanskapet i rådstuguhäktet och på hospitalet, av skvallret om honom i brukspatronssocieteten skulle kanske heller aldrig blivit till, om inte Henrika blivit förd på en fångskjuts till Danviken, Johannes med jättearm brutit sina fjättrar på Smedjegården och det förnäma Stockholm vid krigsrådet Anfelts supéer med ett minimum av delikatess och sanningskärlek kalfatrat huvudpersonerna i Amorina.²

¹ Som prov på de den bildade opinionens åsikter om Amorina, vilka icke alltid nådde pressen, må anföras vad dåvarande akademiadjunkten Abr. Cronholm i ett brev av den 6 sept. 1839 (i Lunds universitetsbibliotek) skrev till rektorn G. M. Sommelius: »Almquist har skrivit ned sig på den liderliga och i ordets egentliga mening grymma piëcen, Amorina. Karaktererna äro ordentliga abstraktionsskeletter, utan minsta motsvarighet i vår sublunariska värld. Humorn endast en spasmodisk sträckning, ett igenom förfeladt bemödande med ordlekar i Ben Jonsons manér. Här och der torde likväl i den vägen finnas något genialiskt. Äfven ett par vackra erotiskt svärmande partier. Tidningarna conspirera ordentligt i att berömma ett arbete, som för sin dåliga syftning är lika klandervärdt som utförandet är onaturligt och misslyckadt. Jag har ej funnit någon ting särdeles imponerande i skildringarna af själssituationer och vyer, uti hvilka författaren annars är stark.»

² Skildringen av vad Schenander utför under sitt slutliga vansinne har på flera ställen en detaljerad likhet med vad Almquist berättar om Johannes, särskilt i slutet av Amorina. På ett ställe tycks Livijn själv ha varit medveten om denna likhet. Han omtalar (S. S. I, s. 440) följande om den sennesjuka och våldsamme Schenander: »Med ett dårhushjon, som föreger sig vara Jungfru Maria, skall han ej sällan hafva hållit så rörande samtal, att, ehuru de ej innehöllo annat än uppenbar galenskap, kunde dock vaktmästaren och andre förnuftige menniskor, hvilka åhörde dem, derunder ej afhålla sig från tårar; och hade samma vanvettiga qvinna, som kallade Schenander Johannes Döparen, efter hans död försjunkit i en djup sorg och talade nu mera icke med någon.»

Det är icke sannolikt, att Livijn skulle ha skrivit detta utan att erinra sig huru Johannes tränger in till den vansinniga, helgonlika Amorina på Danviken och av henne tilltalas med dessa ord (Femte Tidens 7:e tavla): »Heter

Vad som på detta sätt förenade Almquist, eller en sida av Almquist, med författare sådana som Dahlgren och Livijn var samma egenskaper, som i längden skilde honom från den genuint fosforistiska falangen: verklighetssinnet och ironien. Det var dessutom en tredje sak: beundran för Jean Paul. Det utomordentligt djupa och vidsträckta inflytande, denne författare utövat på dåtidens svenska litteratur var naturligtvis inte inskränkt inom denna trånga krets av diktare, utan har, som ofta påpekats, nått de mest olikartade andar: Törneros i hans milt ironiska levnadsfilosofi, Fredrika Bremer i hennes mest naivt skimrande kvinnofigurer, ja, t. o. m. Tegnér i det överrika bildspråk, som av varje stilistisk liknelse gärna utformade en hel situation att ställa för läsarens ögon.¹ Vad de här närmast berörda författarna hämtat från Jean Paul var emellertid just det drag, som ansågs som hans väsentliga: det humoristiska bisarreriet, den oupphörliga växlingen mellan högt och lågt, romantiskt och realistiskt. Det är för denna stilblandning Almquist prisar Jean Paul i ett av Warburg citerat brev till J. A. Hazellius från den 1 okt. 1819² (a. a. III, s. 415), således strax innan eller kanske samtidigt med arbetet på Amorina, och på samma ställe förklarar han honom vara "den ende nye tysk som också [d. v. s. jämte Shakespeare, vilken i själva verket i denna krets betraktades genom Jean Paul som medium och av både Almquist,

du Johannes? har du det namnet af Christus-föregångaren Johannes, den store Döparen?» Att Livijn läst Amorina, då den var ny, kan man ta för givet; Almquist nämner, som Warburg påpekar, i ett brev från Värmland av den 27 april 1825, att han under sin stockholmstid läst Spader Dame i manuskript.

¹ Det kan anmärkas att en bild i Frithiofs saga: »Stark ström med egna vågor går genom hafvet», är hämtad ur Jean Pauls Titan (1:a cykeln), där det heter om en person att han »zog immer als ein Strom mit eignen Wellen durchs Weltmeer». — Ännu vid 1800-talets mitt fanns det åtskilliga Jean Paulimitatörer i Sverige. En av Henrik Bernhard Palmærs berömdaste kvickheter t. ex., i »En liten lustresa, skildrad i bref», är så gott som en översättning från Jean Paul. Palmær skildrar hur han av Linnés bekanta »blomsterur» fått idén att konstruera ett »Zoologiskt ur», där timmarna skulle anges av gummorna som piskade mattor på gården och dylika regelbundet inträffande dagliga händelser. Samma uppslag beskrives på ungefär samma sätt i Jean Pauls Siebenkäs, band III, kap. 13.

² I Nordiska museets samling, liksom alla i det följande citerade brev.

Dahlgren och Livijn medvetet imiterades] har humor“. Det är denna sida hos Jean Paul som Dahlgren och Livijn vetat tillgodogöra sig, och liksom det i deras verk inte finns många sidor, som skulle ha fått samma form utan Jean Pauls inverkan, så vore åtskilligt i Almquists författarskap omkring år 1820 otänkbart utan den tyske mästaren. Det gäller den groteskt svulstiga stilen i Murnis och i sagorna för Opoetisk Calender, och det gäller framför allt, som Warburg på senast anförda ställe påpekat, flera partier i Amorina. En figur som doktor Libius skulle t. ex. icke ha blivit skapad, om inte Almquist i Jean Pauls rika galleri av mer eller mindre cyniskt ordrika grovhuggare, en doktor SpheX i Titan och framför allt en Katzenberger i Dr. Katzenberger's Badereise, lärt sig att röra till färgerna. Lika litet skulle Almquist utan detta föredöme ha förmått eller vågat blanda det patetiska och parodiska om vartannat med sådan objektivitet och så skärande uttrycksfullhet, som dem han ofta når, och just för dessa scener i Amorina finner man ofta hemul i Jean Pauls romaner. Henrikas dialoger med styvfadern ha i sina grälla stämningsslag en viss likhet med dem, den änglalika Liana i Titan håller med sin far, ministern; Lisen Fyrings utklädnad till att föreställa Henrikas mor (Fjerde Tidens 1:a tavla) har i situation om inte i stämning en tydlig överensstämmelse med den scen i Titan, där den unga prinsessan Idoine spelar den döda Liana för hjälten, Albano (Titan, 98:e cykeln), och då Almquist fick mod att teckna den bisarra och effektstarka tavla i Amorina, där Rudman Falkenburg under broderns mask förför hans älskade, Henrika, har han sannolikt, som Berg förut påpekat,¹ erinrat sig motsvarande scen inte endast i Lafontaines Das heimliche Gericht, som Lamm (a. a. s. 188 ff.) visat vara en huvudkälla för Almquist utan också några detaljer i Titan, där den vilde och brottslige Roquairol utför samma list mot sin väns och kamrats trolovade, Linda de Romeiro (Titan, 128:e cykeln). Skådeplatsen i Titan och Amorina är densamma: en trädgård om natten. Också det starka intresset för vansinnets problem erinrar om Jean Paul, och i Rud-

¹ I uppsatsen *C. J. L. Almquist och Amorina*, Aftonbladet 11/7 1908.

man Falkenburgs sjukdom äro flera drag identiska med Schoppes i Titan.¹ Båda ha blivit vansinniga av fruktan för att bli det, var till en spådom hänvisat dem, hos båda tar sig vanvettet uttryck bl. a. i en personlighetsklyvning, vari de se på sig själva som främmande personer, hos båda spelar slutligen in i deras sinnes tillstånd samvetskvalen för ett mord, som de inte ens äro säkra på att ha begått. Läger man härtill, att Amorina är indelad i "Tider", liksom Titan i perioder, närmare bestämt "Jobelperioden", samt en viss bildlighet i en detalj (då Johannes i Tredje Tidens 8:e tavla stöter Rudman i marken för att få pengar av honom, förklarar han: "Du sjelf är min prägel. Jag stöter dig i jorden, och då gör du mynt åt mig"; Schoppe i 1:a cykeln av Titan förklarar om sin lärjunge Albano: "ich bin die Rändelmaschine und der Prägstock, der ihn münzt"), så äro de väsentliga skälen anförda för den av flera författare förfäktade åsikten om en likhet mellan Amorina och Jean Pauls mest lästa verk.² Också i avseende på inflytandet från denne romanförfattare bestyrker således denna tids Almquist sin släktskap med inhemska diktare sådana som C. F. Dahlgren och Clas Livijn.

Emellertid var det icke allt för länge Almquist stannade i den krets av Jean Paulianer, som i Opoetisk Calender hade sitt officiella organ, och med de djupast liggande dragen i Amorina, Henrikas extatiska hinsidestro och de moraliska problemens tvedräkt i Johannesgestalten, hade hans kamrater ingen beröring. Det är också med ett mycket klart medvetande av sin egen naturs djupare och mera splittrade läggning, som Almquist en gång teoretiskt tar ställning till den av de båda nämnda författarna, som han i umgänget stod närmast och litterärt mest beundrade, Dahlgren. Utom i ett brev från den 27 april 1825, där han nämner honom som den

¹ Detta gäller också, som MORTENSEN påpekat (*Clas Livijn*, s. 305), Zachäus Schenander i Spader Dame; Livijn har emellertid vida mera osjälvständigt än Almquist kopierat förebilden.

² Ännu på äldre dagar, i Amalia Hillner, har Almquist erinrat sig sin ungdomslektyr av Jean Paul. Motivet om mannen som låtsas dö för att undkomma sin hustru är i denna roman format efter ett liknande i Jean Pauls Siebenkäs. Även dubbelkärleken i Almquists roman återfinnes delvis hos förebilden.

egentlige svenske representanten för en mot Atterbom reagerande "ironisk förundransvärd makt, som är god, djup och förträfflig och är verkligen den positiva Konstens bästa Vän, ehuru den syns negativ", således för den romantiska ironien, som själv är engagerad i vad den vänder sig mot, och i kraft av vilken också Almquist hade vänt upp och ned på det extremt romantiska maneret, talar Almquist om Dahlgren i ett längre brev till J. A. Hazelius av den 24 maj 1822. Där berättar han, att "under sista opoetiska Comittees hafva vi mycket arbetat med D—n, att få något dylikt af honom, som Ulla W" [d. v. s. Ulla Winblads Död i 1:a häftet av Opoetisk Calender 1822], prisar "denna Naturharpa" för "de herrl. Mollb. Epistlar" och tror, att Dahlgren kanske skall bli "en herrlig Skald i annan än Naturpoesiens mening".

Det är till uttrycket "Naturpoesi" den vidare tolkningen av Dahlgrens verk anknytes i Almquists brev, och man ser, hur författaren av Rosenfesten och Mollbergs Epistlar för Almquists inbillning växer ut till representant för en hel sida av diktningens innersta väsen, en sida som brevskrivaren med en blandning av tvekan och beundran söker ta ställning till. Almquist kallar den "Naturlifvet", och man behöver inte vara mycket inne i hans uttryckssätt för att veta, dels att han skall kontrastera detta mot "Himlalifvet", dels att han skall finna idealet i bådas förening.¹

För den första av dessa principer är emellertid Dahlgren en fulländad representant. "Lika med dig", skriver Almquist till Hazelius, "hade jag längesedan öfvergifvit den vanliga Slarfecturen, och med gränslös förtjusning kastat mig i armarna på de *friska* Naturtaforna. Vi hafva flera compositioner i detta slag (ehuru sins emellan ganska olika) såsom Homerus, Ariosto — Bellman och nu nyast den älskade bror D—n; samt framför alt sjelfva anblicken af den omgifvande Naturen, och ens egen Inbillning, spelande med alla dessa ting."

Men denna naturpoesi är, som naturen själv, hednisk och polygamisk. "Ända ifrån den blida rena Blomman och den guldvingade

¹ Om den närmare innebörden av detta brev och dessa begrepp hos Almquist, se ЛАММ, а. а. s. 151 ff.

lycksaliga Flugan, ända upp till de herrligaste Hjeltar och Hjeltinnor hos Homeros, Ariosto, Bellman — D—n (jag nyttjar samma exempel) äro alla subjecter till sin princip polygamiska.“ Man kan förmoda, att det är just Rosenfesten Almquist här har tänkt på, vilken ungefär vid denna tid måste ha varit dryftad på de “opoetiska Committeerna“ — den infördes som förut nämnts i sommarhäftet 1822 av Opoetisk Calender. Emot denna princip står emellertid Kristi, som fordrar “en Gud“ och “en Flicka“, och med all avundsam beundran för naturskalderna känner sig Almquist icke kunna komma loss från detta högre krav. Det är den splittringen i hans natur, som Amorina praktiskt uttrycker, och det är också den som gör, att han i det ovan behandlade specialfallet tydligen inte helt haft klart för sig, vilken ställning han skulle inta till “hofmarskalkinnan Ocrantz’s orden“. Sannolikt under intryck av Rosenfestens författare har han visserligen låtit den ädla och upphöjda idén misslyckas i verkligheten, men han har dock inte kunnat utan vidare dela C. F. Dahlgrens ohejdade glädje över det dygdesamma projektets haveri, och genom att ha låtit Henrika-Amorina själv vara dess upphov har han i princip visat det sina sympatier.